

Andrzej Jakubowski
Rzeszów
endriuj@o2.pl

Struktura etniczna współczesnej Ukrainy

Ethnic Structure of Contemporary Ukraine

Streszczenie:

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie struktury etnicznej współczesnej Ukrainy wraz z omówieniem dynamiki rozwoju tożsamości narodowej i etnicznej ukraińskiego społeczeństwa po rozpadzie Związku Radzieckiego – zjawiska określanego jako „etniczny renesans”, bądź „etniczne przebudzenie”, ujętego w kontekście zachodzących na Ukrainie procesów transformacji. Poprzez analizę struktury językowej i wyznaniowej, szkolnictwa oraz życia społeczno-kulturalnego, autor ukazuje jednocześnie przyczyny głębokiego narodowościowego i regionalnego zróżnicowania społeczeństwa Ukrainy pod względem narodowej identyfikacji.

Słowa kluczowe: Ukraina, struktura etniczna, mniejszości narodowe, tożsamość narodowa.

Summary:

The aim of this paper is to present ethnic structure of contemporary Ukraine along with the review of national and ethnic identity of Ukrainian society evolution dynamism after decomposition of Soviet Union – the phenomenon defined as “ethnic renaissance” or “ethnic awakening” in context of transformation process. Through analysis of language and religious associations’ structure, educational system and social-cultural life, author simultaneously releases the reasons of deep national diversity and regional disparities of Ukrainian society in respect to national identification.

Keywords: Ukraine, ethnic structure, national minorities, national identity

1. Uwagi wstępne.

Radziecka polityka narodowościowa, której celem było ukształtowanie jednego „narodu radzieckiego”, w znacznym stopniu osłabiła poczucie tożsamości narodowej oraz odrębności kulturowej i religijnej tak Ukraińców, jak i przedstawiciele mniejszości narodowych. Jak zauważa A. Fedorenko, „Związek Radziecki stworzył solidną infrastrukturę, umożliwiającą mu prowadzenie skutecznej polityki kształtowania własnej wersji tożsamości narodowej poprzez rozbudowaną sieć szkolnictwa wszystkich szczebli i system środków masowego przekazu”. Reżim radziecki wyraźnie sprzyjał również kształtowaniu się wśród większości mieszkańców Ukrainy poczucia tożsamości imperialnej, a „dla znacznej części zwykłych obywateli tego cieszącego się międzynarodowym prestiżem potężnego mocarstwa, utożsamianie się z nim było czymś oczywistym i normalnym, zwłaszcza, gdy prezentowano je w otocze ambitnych, choć, jak się okazało utopijnych perspektyw, niebywałych osiągnięć społecznych i kulturalnych”¹.

Dopiero w niepodległej Ukrainie, w warunkach wolności i demokracji, doszło do ujawnienia się i odrodzenia poczucia tożsamości narodowej² znacznej części jej obywateli, co przejawiało się przede wszystkim we wzroście wrażliwości etnicznych Ukraińców i członków grup mniejszościowych na zaspokajanie swych potrzeb językowych, oświatowych i religijnych. Zjawisko to przez ukraińskich badaczy nazywane jest „etnicznym renesansem”, bądź „etnicznym przebudzeniem”³. Jak jednak zauważa M. Riabczuk, równocześnie znaczna część społeczeństwa pozostała z boku tych procesów – nie tylko brak jej jasnej tożsamości językowo-kulturowej, lecz także charakteryzuje ją ogólny brak światopoglądowego określenia się i dezorientacja⁴.

Według oficjalnego spisu ludności z 5 grudnia 2001 roku Ukraina liczy 48 457 tys. mieszkańców reprezentujących 130 narodowości. Najliczniejszą spośród nich grupę stanowią Ukraińcy, których liczba w wyniku spisu określona została na 37,5 mln osób, co stanowi 77,8% ogólnej liczby ludności. Liczba przedstawiciele mniej-

¹ A. Fedorenko, Problemy integracji kulturowej społeczeństwa ukraińskiego po odzyskaniu niepodległości, w: *Problemy społeczne i ekonomiczne* vol. 1, Kęty 2004, s. 74.

² Tożsamość narodowa (etniczna) to stan uświadomienia sobie swojej przynależności do tej czy innej wspólnoty etnicznej, która opiera się na wspólnocie języka, doświadczeń historycznych, kultury, miejsca zamieszkania oraz sposobu gospodarowania. T. Pylypenko, Realizacja oświatnich potrzeb przedstawicieli narodowości mniejszości w Ukrainie: stan, problemy, perspektywy, w: *Aktualni pytannja w itczynianoji etnopolityky: szljahy modernizaciji, wrahuwannja miżnarodnoho doswidu*, Kyjiw 2004, s. 54.

³ Patrz: W. B. Jewtuch, W. P. Troszczyns'kyj, Etnonacional' na struktura suchasnoho ukrajins'koho suspil'stwa: dejaki aspekty systemnoho baczennja jiji rozwytku, w: *Etnonacional' na struktura ukrajins'koho suspil'stwa*. Dowidnyk, Kyjiw 2004, s. 15-25; W. Romancow, W. Jewtuch, W. P. Troszczyns'kyj i in., *Etnopolityczna struktura ukrajinskoho suspil'stwa*. Dowidnyk, Kyjiw 2006, s. 12-16.

⁴ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, Wrocław 2004, s. 23.

szości narodowych wyniosła odpowiednio 10,7 mln, czyli 22,2%⁵. Dokładne dane dotyczące liczby przedstawicieli poszczególnych mniejszości narodowych przedstawia tabela 1.

Z badań, przeprowadzonych jeszcze w 1993 roku przez Instytut Socjologii Akademii Nauk Ukrainy wśród przedstawicieli zbiorowości narodowościowych liczących ponad 100 tys. osób⁶ wynika, że stan ich tożsamości narodowej był bardzo zróżnicowany – ukształtowane poczucie tożsamości narodowej zadeklarowało 74% Polaków, 66% Węgrów, 62% Tatarów, 56% Ukraińców, 52% Rosjan, 45% Mołdawian, 45% Żydów i 43% Bułgarów⁷. Badania te wykazały dużo wyższy stopień identyfikacji narodowej wśród Polaków, Węgrów i Tatarów, niż Ukraińców, których cechuje znaczna regionalna dyferencjacja dotycząca poziomu świadomości narodowej – jego przerost na zachodzie i brak na wschodzie kraju. Istotnym czynnikiem dodatkowo różnicującym Ukrainę wschodnią od zachodniej jest obecność elementu rosyjskiego i jego wpływ na stan świadomości narodowej Ukraińców. Wyniki badań przytaczanych przez A. Wilsona wykazały bowiem, że przy zwiększeniu wyboru możliwych tożsamości, tylko 56% respondentów uznaje się za „wyłącznie Ukraińców”, jeszcze mniej, bo 11%, za „wyłącznie Rosjan”, natomiast prawie 27% określiło się jako „i Ukrainiec, i Rosjanin”, w tym 7,4% „bardziej Ukrainiec niż Rosjanin”, 14,3% „Ukrainiec i Rosjanin w tym samym stopniu”, i 4,9% „bardziej Rosjanin niż Ukrainiec”⁸. Ta ambiwalencja w głównej mierze cechuje właśnie mieszkańców Ukrainy wschodniej.

⁵ O. W. Antoniuk, *Osnovy etnopolityky*, Kyjiv 2005, s. 180-183.

⁶ Badaniami objęto Ukraińców, Rosjan, Żydów, Bułgarów, Polaków, Węgrów, Tatarów i Mołdawian, z pominięciem przedstawicieli mniejszości białoruskiej i rumuńskiej.

⁷ W. Bałuk, *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność*, Wrocław 2002, s. 28.

⁸ A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2002, s. 232; Analizując wspomniane wyniki badań, M. Riabczuk stwierdza, że „dwie trzecie (badanej grupy osób – przyp. autora) to nie Rosjanie i nie Ukraińcy, to „miejscowi”, „tutejsi”, to ludzie, którzy na razie pozostają na przednarodowym poziomie rozwoju. Potencjalnie mogą się oni stać zarówno Rosjanami, jak i Ukraińcami”, M. Riabczuk, *Od Małorosji do Ukrainy*, Kraków 2002, s. 139. Zjawisko to najczęściej tłumaczone jest skutkami polityki narodowościowej ZSRR, ciekawe wydaje się jednak wyjaśnienie N. J. Nieżuriny-Kuznicznoj sformułowane na płaszczyźnie psychologii. Podwójną tożsamość narodową tej grupy ludzi tłumaczy ona w następujący sposób: „kiedy jawnych różnic międzygrupowych nie ma, to grupa przyjmuje człowieka, nawet jeśli jest on „obcy” wg pochodzenia narodowego. Taki lekki i swobodny wybór swojej etnicznej przynależności wzmocniony jest u Białorusinów, Rosjan i Ukraińców, których kultura jest niezwykle bliska”; N. J. Nieżurina-Kuznicznoj, *Populiarnaja etnopsichologija*, Minsk 2004, s. 124.

Tabela 1. Struktura narodowościowa Ukrainy w latach 1989 i 2001

Ludność (ogółem)	Spis ludności z 1989 r.		Spis ludności z 2001 r.		Zmiana liczby ludności w latach 1989-2001	
	51, 452 mln		48,240 mln		Osób	W procentach
					-3,211 mln	-6,2%
W tym poszczególnych narodowości	Ilość		Ilość		Zwiększenie/(-)zmniejszenie	
	osób	% ogólnej liczby ludn.	osób	% ogólnej liczby ludn.	osób	%
1. Ukraińcy	37,419 mln	72,7	37,541 mln	77,8	122,6 tys.	0,3
2. Rosjanie	11,355 mln	22,07	8,334 mln	17,3	-3,021 mln	-26,6
3. Białorusini	440,0 tys.	0,85	275,8 tys.	0,6	-164,2 tys.	-37,3
4. Mołdawianie	324,5 tys.	0,63	258,6 tys.	0,5	-65,9 tys.	-20,3
5. Tatarzy krymscy	46,8 tys.	0,09	248,2 tys.	0,5	201,3 tys.	430,2
6. Bułgarzy	233,8 tys.	0,45	204,6 tys.	0,4	-29,2 tys.	-12,5
7. Węgrzy	163,1 tys.	0,32	156,6 tys.	0,3	-6,5 tys.	-4,0
8. Rumuni	134,8 tys.	0,26	151,0 tys.	0,3	16,1 tys.	12,0
9. Polacy	219,2 tys.	0,42	144,1 tys.	0,3	-75,0 tys.	-34,2
10. Żydzi	486,3 tys.	0,94	103,6 tys.	0,2	-382,7 tys.	-78,7
11. Ormianie	54,2 tys.	0,11	99,9 tys.	0,2	45,6 tys.	84,3
12. Grecy	98,5 tys.	0,19	91,5 tys.	0,2	-7,0 tys.	-7,1
13. Tatarzy	86,8 tys.	0,17	73,3 tys.	0,2	-13,5 tys.	-15,6
14. Cyganie	47,9 tys.	0,09	47,6 tys.	0,1	-0,3 tys.	-0,7
15. Azerowie	36,9 tys.	0,07	45,2 tys.	0,1	8,2 tys.	22,2
16. Gruzini	23,5 tys.	0,04	34,2 tys.	0,1	10,6 tys.	45,3
17. Niemcy	37,8 tys.	0,07	33,3 tys.	0,1	-4,5 tys.	-12,0
18. Gagauzi	31,9 tys.	0,06	31,9 tys.	0,1	-0,04 tys.	-0,1
19. Koreańczycy	8,6 tys.	0,01	12,7 tys.	0,03	4,1 tys.	32,2
20. Uzbekcy	20,3 tys.	0,04	12,4 tys.	0,03	-7,9 tys.	-38,9
21. Litwini	11,2 tys.	0,02	7,2 tys.	0,01	-4,0 tys.	-35,7
22. Słowacy	7,9 tys.	0,01	6,4 tys.	0,01	-1,5 tys.	-19,5
23. Czesi	9,1 tys.	0,02	5,8 tys.	0,01	-3,2 tys.	-35,1
24. Kazachowie	10,5 tys.	0,02	5,5 tys.	0,01	-5,0 tys.	-47,6
25. Łotysze	7,1 tys.	0,01	5,1 tys.	0,01	-2,0 tys.	-28,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Baluk, *Koncepcje...*, s. 19; W. Kotyhorenko, *Etniczni protyryczczia i konflikty w suchasnij Ukraini. Politologicznyj koncept*, Kyjiw 2004, s. 644; *Aktual'ni pytannja witeczyznianoji etnopolityky: szljahy modernizaciji, wrahuwannia miżnarodnoho doswidu*, Kyjiw 2004, s. 53; Państwowy Komitet Ukrainy ds. Statystyki, <http://www.ukrcensus.gov.ua> [odczyt: 12.04.2007].

2. Język jako wyznacznik tożsamości narodowej i etnicznej.

Jednym z podstawowych czynników wpływających na poczucie tożsamości narodowej czy etnicznej jest język⁹. Opierając się na danych najnowszego spisu powszechnego z grudnia 2001 roku (patrz tabela 2.) można stwierdzić, że w kwestiach językowych nastąpiła pewna zmiana na korzyść języka ukraińskiego, w porównaniu z rokiem 1989 - 67% ludności Ukrainy wskazało na ten język jako ojczysty, co stanowi o 2,8% więcej niż według spisu z 1989 roku. Równocześnie język rosyjski jako ojczysty określiło 29,6% mieszkańców Ukrainy i wskaźnik ten obniżył się o 3,2% w porównaniu z rokiem 1989. Inny niż ukraiński i rosyjski język ojczysty podało 2,9% obywateli Ukrainy, co oznacza wzrost o 0,4%. Język ukraiński okazał się językiem ojczystym dla 85,2% etnicznych Ukraińców, zaś dla 14,8% Ukraińców takim językiem jest rosyjski. Równocześnie aż 95,9% Rosjan na Ukrainie za swój język ojczysty uważa język rosyjski i jedynie 3,9% przedstawicieli tej mniejszości narodowej uznaje za taki język ukraiński¹⁰, przez co Rosjanie pozostają na Ukrainie grupą narodowościową najmniej skora do asymilacji.

⁹ Jak pisze J. M. Torres, to właśnie „język [...] nadaje narodowi ów właściwy mu charakter uczuciowy wynikający z więzów krwi, konieczny do uzyskania minimum solidarności”; patrz: J. M. Torres, *Polityka językowa a języki mniejszości: od wieży Babel do daru języków*, Warszawa 1986, s. 40.

¹⁰ P. Andrusieczko, *Zmiany struktury narodowościowej i językowej na Ukrainie w kontekście wyników spisu powszechnego z 2001 roku*, „Sprawy Narodowościowe”, 2004, nr 24-25, s. 202-204.

Tabela 2. Struktura językowa Ukrainy w 2001 r.

	% przedstawiciele danej grupy narodowościowej, uważających za swój język ojczysty odpowiednio:			
	Język swojej narodowości	Język ukraiński	Język rosyjski	inny
Ukraińcy	85,2	X	14,8	0,0
Rosjanie	95,9	3,9	X	0,2
Białorusini	19,8	17,5	62,5	0,2
Mołdawianie	70,0	10,7	17,6	1,7
Tatarzy krymscy	92,0	0,1	6,1	1,8
Bułgarzy	64,2	5,0	30,3	0,5
Węgrzy	95,4	3,4	1,0	0,2
Rumuni	91,7	6,2	1,5	0,6
Polacy	12,9	71,0	15,6	0,5
Żydzi	3,1	13,4	83,0	0,5
Ormianie	50,4	5,8	43,2	0,6
Grecy	6,4	4,8	88,5	0,3
Tatarzy	35,2	4,5	58,7	1,6
Cyganie	44,7	21,1	13,4	20,8
Azerowie	53,0	7,1	37,6	2,3
Gruzini	36,7	8,2	54,4	0,7
Niemcy	12,2	22,1	64,7	1,0
Gagauzi	71,5	3,5	22,7	2,3
Inne narodowości	32,6	12,5	49,7	5,2

Źródło: Państwowy Komitet Ukrainy ds. Statystyki, <http://www.ukrcensus.gov.ua> [odczyt: 12.04.2007].

Rzeczywista sytuacja narodowościowo-językowa na Ukrainie jest jednak znacznie bardziej skomplikowana, niż wynikałoby to z powyższych danych. Po pierwsze stosunki te wyglądają odmiennie dla ludności miejskiej¹¹, która odgrywa główną rolę w procesach politycznych i kulturowych. Język ukraiński jest językiem ojczystym już jedynie dla 58,5% mieszkańców miast, w tym dla 78% Ukraińców, 3,5% Rosjan i 12,5% przedstawiciele innych wspólnot narodowych. Język rosyjski za swój język

¹¹ Formalne zdobycie niepodległości i proklamowanie języka ukraińskiego „państwowym” nie zmieniło położenia ludności ukraińskojęzycznej w większości miast. Jak pisze M. Riabczuk: „świat ukraińskojęzyczny w rzeczywistości pozostaje odpowiednikiem „trzeciego świata” w ramach jednego państwa – świata o słabszym rozwoju społecznym, gospodarczym i kulturalnym, [...] podczas gdy świat rosyjskojęzyczny jest „pierwszym światem” miejskiej kultury, oświaty, biznesu i oczywiście państwowej biurokracji wszytkich szczebli”. M. Riabczuk, *Od Małorosji ...*, s. 110.

ojczysty uznaje 39,5% mieszkańców miast, w tym prawie 22% Ukraińców, 96,5% Rosjan i 44% przedstawicieli innych narodowości. Jedynie 43,5% przedstawicieli mniejszości narodowych (z wyłączeniem Rosjan) – mieszkańców miast – uważało język swojego narodu za swój język ojczysty¹². Istotne jest również znaczne zróżnicowanie regionalne. O ile na zachodzie odsetek osób uważających język rosyjski za ojczysty wynosi 5%, a w centrum kraju 10%, to na wschodzie wskaźnik ten wzrasta od 32% w obwodzie dniepropietrowskim, do 44-48% w charkowskim i zaporoskim i nawet 69-75% w obwodach ługańskim i donieckim. Na południu kraju liczba rosyjskojęzycznych mieszkańców waha się od 25-29% w obwodach chersońskim i mikołajewskim, do 42% w odeskim i aż 79% w Autonomicznej Republice Krym¹³.

Przed wszystkim należy jednak zaznaczyć, że w przypadku Ukrainy nie mamy do czynienia z prostym podziałem etnojęzycznym na Ukraińców i Rosjan. Można tu bowiem za A. Wilsonem wskazać na co najmniej trzy główne grupy językowo-etniczne (nie wliczając w to pozostałych, za wyjątkiem Rosjan, mniejszości narodowych), czyli: rosyjskojęzycznych Rosjan (20-21%), rosyjskojęzycznych Ukraińców (33-34%) i ukraińskojęzycznych Ukraińców (około 40%)¹⁴. Można więc stwierdzić, że zamiast wyraźnej ukraińskiej (etnicznej) większości i rosyjskiej (etnicznej) mniejszości, na Ukrainie istnieją dwie porównywalne co do liczebności grupy, które M. Riabczuk określa jako „ukrainofilów” i „rusofilów”, a linie podziału językowego i etnicznego nie pokrywają się – właśnie ze względu na wysoki poziom rusyfikacji wśród Ukraińców¹⁵.

Wyniki spisu powszechnego nie zwróciły również uwagi na istnienie dwóch innych grup językowych wśród mieszkańców Ukrainy – ludności dwujęzycznej i ludności posługującej się „surżykiem”, czyli różnymi odmianami ukraińsko-rosyjskich i rosyjsko-ukraińskich gwar, które prawie całkowicie opanowały Ukrainę środkową.

¹² W. Nachmanowycz, *Dynamika etnonacional'nych procesiw w Ukraini i zawdannja derżawnoji etnopolityky*, w: Aktualni pytannja witycznianoji etnopolityky: szljahy modernizaciji, wrahuwannja miżnarodnoho doswidu, Kyjiv 2004, s. 93.

¹³ Tamże, s. 94.

¹⁴ Liczby te, podawane na podstawie wyników badań socjologicznych, w znacznym stopniu różnią się od liczby określonej w oficjalnym spisie. A. Wilson tłumaczy tę różnicę błędem metodologicznym autorów spisu, którzy tradycyjnie pytają o „język ojczysty”, co dla wielu ludzi oznacza tylko język dzieciństwa, język rodziców – podczas gdy socjologowie pytają o język kontaktów codziennych, ten, w którym respondentowi łatwiej się wypowiadać. Takie sformułowanie pytania jest bardziej poprawne, jednak wg M. Riabczuka otrzymane odpowiedzi też nie są do końca obiektywne, ponieważ wielu mieszkańców rosyjskojęzycznych miast po prostu nie ma możliwości używania języka ukraińskiego w „codziennych kontaktach”; nawet jeśli używają go w rodzinie. Stąd też liczba 33-34% jest najprawdopodobniej nieco zawyżona, choć bez wątplenia realna liczebność rosyjskojęzycznych Ukraińców jest bliższa tej właśnie liczbie niż danym oficjalnym; M. Riabczuk, *Od Małorosji...*, s. 105.

¹⁵ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, s. 39. Według M. Riabczuka, „to właśnie ta przejściowa grupa Ukraińców-rusofonów stanowi najbardziej amorficzną, nieokreśloną politycznie i kulturowo grupę ludności, o bardzo szerokim spektrum różnorodnych, często mieszanych tożsamości: rosyjskiej, ukraińskiej, „małoruskiej”, radzieckiej, „tutejszej”; M. Riabczuk, *Od Małorosji...*, s. 105.

Analizując kwestię poprawności języka, okazuje się, że 40% mieszkańców Ukrainy mówi „mniej więcej poprawnym ukraińskim”, 42% – „mniej więcej poprawnym rosyjskim”, zaś różnorodnymi odmianami „surżyka” posługuje się aż 18% obywatele Ukrainy¹⁶. W związku z tym T. Woźniak wyróżnia w społeczeństwie Ukrainy trzy podstawowe wspólnoty językowe: ukraińskojęzyczną, rosyjskojęzyczną oraz surżykojęzyczną¹⁷, której przedstawiciele mają zmienną, niewyraźną lub po prostu podwójną tożsamość narodową.

W przypadku części Ukraińców język odgrywa więc z jednej strony pewną szczególną rolę w ich samoidentyfikacji – poprzez przeciwstawianie się ludności rosyjskojęzycznej, czy surżykojęzycznym „tutejszym”, z drugiej jednak strony rola języka w samoidentyfikacji Ukraińców jest trochę przeceniana. Badania opinii publicznej wykazały bowiem, że zaledwie 3,9% respondentów zgadza się z twierdzeniem, że właśnie język ukraiński jest wyznacznikiem ukraińskości¹⁸, a samo porozumiewanie się w danym języku ma mniejsze znaczenie niż przychylny, albo negatywny do niego stosunek¹⁹.

Spośród mniejszości narodowych najbardziej zukrainizowani są Polacy – według spisu powszechnego aż 71% Polaków uznało za swój język ojczysty język ukraiński, jedynie 12,9% wskazało na język polski, a 15,6% uznało za język ojczysty rosyjski. Sytuacja ta tłumaczona jest faktem, że większość Polaków mieszka na obszarze ukraińskojęzycznym i wśród nich zaszły głębsze procesy asymilacyjne niż się spodziewano. Polacy pozostają równocześnie jedyną mniejszością narodową na Ukrainie, której większość za swój język ojczysty uważa język ukraiński, choć wysoki poziom ukraińskiej identyfikacji językowej wykazują również Czesi (42,5%) i Słowacy (41,5%)²⁰.

¹⁶ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, s. 39.

¹⁷ T. Woźniak, *Sprzeniewierzona Ukraina. Przyczynek do kształtowania się ukraińskiego narodu politycznego*, w: *Ukraina*, red. B. J. Albin, W. Bałuk, Wrocław 2002, s. 192.

¹⁸ Inni za czynnik decydujący o ukraińskości uznali: „uświadomienie sobie własnej ukraińskiej historii” – 4,9%, posiadanie „ukraińskich przodków” – 22,7%, „obywatelstwo” – 17,3% oraz przede wszystkim „uświadomienie sobie, że jest się Ukraińcem” – 40,4%. 10,7% badanych nie potrafiło udzielić jednoznacznej odpowiedzi; M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, s. 39; Takie podejście badanych M. Riabczuk uważa za prawidłowe, twierdząc, że: „w wolnym, niepodległym państwie język nie może i nie powinien być oznaką patriotyzmu [...], a decydującą oznaką „ukraińskości” nie jest język, a samoświadomość”, M. Riabczuk, *Dilemy ukrajins'koho Fausta: hromadjans'ke suspilstwo i „razbudowa derżawy”*, Kyjiw 2000, s. 63.

¹⁹ W związku z powyższym M. Riabczuk proponuje jeszcze inny podział społeczeństwa Ukrainy, na: 1) Ukraińców - jako członków ukraińskiego narodu politycznego, którzy niekoniecznie muszą być etnicznymi Ukraińcami i nawet mogą być rosyjskojęzyczni, ale do języka i kultury ukraińskiej odnoszą się z szacunkiem i uznają swoją ukraińską tożsamość; 2) Rosjan - jako członków rosyjskiego narodu politycznego, którzy niekoniecznie muszą być etnicznymi Rosjanami i nawet mogą nie być rosyjskojęzyczni, nie zawsze zresztą odnoszą się z wyższością do języka i kultury ukraińskiej, najważniejsze, że utożsamiają się z Rosją, z narodem rosyjskim (lub jego imperialnym substytutem – „narodem radzieckim” i 3) „Małorusinów” („chochlów”) – jako substrat etniczny, który nie stał się nowoczesnym narodem – ani rosyjskim, ani ukraińskim, tylko wciąż pozostaje w stanie „tutejszych”. M. Riabczuk, *Od Małorosji...*, s. 141-142.

²⁰ W. Nachmanowycz, s. 104-105.

Z kolei najbardziej zrusyfikowanymi wspólnotami na Ukrainie pozostają Żydzi (93%) oraz Grecy (88,5%)²¹, a wysoki stopień rosyjskiej tożsamości językowej wykazują również Karaimi (78%), Niemcy (65%), Białorusini (62,5%), Tatarzy (59%), Litwini (58%), Ormianie (43%), Czesi oraz Albańczycy (36%). Należy przy tym zaznaczyć, że wśród większości wskazanych powyżej wspólnot część rosyjskojęzyczna zwiększyła się w porównaniu z 1989 rokiem średnio o 10%, malejąc jedynie wśród Polaków (o 5%) i Rumunów (o 6,5%)²².

W wypadku niektórych mniejszości narodowych możemy mówić o odrodzeniu językowym – odsetek innych języków uznanych za ojczyste w omawianym okresie zwiększył się o 0,4% i stanowi obecnie 2,9% całości. Tradycyjnie bardzo wysoki stopień narodowej językowej samoidentyfikacji istnieje wśród Węgrów, spośród których 95,5% uważa język węgierski za ojczysty. Wśród pozostałych mniejszości, najbardziej skłonni do uznawania języka swojej narodowości za ojczysty są Tatarzy Krymscy (92%) – co wynika w głównej mierze z repatriacji mało zasymilowanej ludności z Azji Środkowej – oraz Rumuni (91,7%). To właśnie wśród Rumunów szczególnie zauważalna jest obecnie językowa reasymilacja – odsetek osób, jakie uważają język rumuński za język ojczysty zwiększył się w latach 1989-2001 z 62% do 92%, w tym pośród mieszkańców miast – z 63,5% do 80,5%, a pośród mieszkańców wsi (78,5% całej wspólnoty) – z 62% do 95%²³.

Stosunkowo wysoki odsetek osób uważających język swej narodowości za język ojczysty charakteryzował również Mołdawian, choć w latach 1989-2001 zniżył się on z 78% do 70%, oraz Bułgarów, wśród których wskaźnik ten obniżył się z 69,5% do 64%.

W omawianym okresie część tych, którzy uważają za ojczysty język swojej narodowości, zmniejszyła się również wśród Cyganów (z 58,5% do 44,5%), Tatarów (z 49% do 35%), Litwinów (z 48% do 27%), Niemców (z 23% do 12%), Greków (z 18,5% do 6,5%), Karaimów (z 9,5% do 6%) oraz Żydów (z 7% do 3%). Jak już wspomniano, bardzo niski jest również stopień językowej samoidentyfikacji wśród Polaków – 12,9%, choć w badanym okresie ogólna liczba nie zmniejszyła się, dzięki procesom reasymilacji językowej wśród wiejskiej części ludności polskiej na Ukrainie²⁴.

²¹ Jeśli chodzi o Żydów, to zamieszkują oni przeważnie duże rosyjskojęzyczne miasta, Grecy zaś silnie zrusyfikowane południowe obwody Ukrainy.

²² W. Nachmanowycz, s. 104-105.

²³ Tłumaczone jest to tym, że pośród Rumunów odnotowuje się znaczny poziom asymilacji z Mołdawianami, przy czym nie tylko asymilacji etnicznej, lecz również językowej (w 1989 roku 24,5% Rumunów uznało język mołdawski za swój język ojczysty, 4% Mołdawian Bukowiny w 2001 roku wskazało język rumuński jako swój język ojczysty); Tamże, s. 102.

²⁴ Tamże, s. 104.

Przytoczone powyżej dane spisu powszechnego ukazują znaczne rozbieżności pomiędzy grupami etnicznymi i językowymi – obok wspólnot narodowych, których większość przedstawicieli zachowała język swej narodowości, istnieją takie, które prawie całkowicie przejęły języki innych etnosów. Stopień zachowania języka narodowego zależał przede wszystkim od charakteru rozmieszczenia poszczególnych mniejszości (skupionego, który sprzyjał zachowaniu języków narodowych, bądź rozproszonego – co znow sprzyjało przejmowaniu języków innych narodowości) oraz miejsca zamieszkania (przewaga ludności wiejskiej wśród przedstawicieli danej narodowości wpływała pozytywnie na zachowanie jej języka).

3. Religia jako wyznacznik tożsamości narodowej i etnicznej

W kształtowaniu się świadomości narodowej i etnicznej wielką rolę zawsze odgrywał czynnik religijny²⁵. Jego znaczenie co prawda zmalało za czasów Związku Radzieckiego, kiedy to w wielowyznaniowym społeczeństwie ukraińskim daleko posunął się proces jego ateizacji. Dziś jednak, w ramach niepodległej Ukrainy, mamy do czynienia z niezwykle szybkim ożywieniem życia religijnego w kraju (upadek komunistycznej ideologii spowodował wzrost zainteresowania społeczeństwa religią, co znowu stymulowało aktywność cerkwi i kościołów), i to właśnie ten czynnik bardzo często również i obecnie określa lub pomaga w określeniu przynależności narodowej. Wyróżniająca się jednowyznaniowość ma szczególne znaczenie w przypadku Polaków, gdyż to właśnie ona pomogła zachować im tożsamość narodową na bardzo wysokim poziomie, mimo znacznej asymilacji językowej i kulturowej ze społeczeństwem ukraińskim. Podobną pozytywną rolę czynnik religijny odgrywa także w przypadku Żydów (judaizm) i Tatarów Krymskich (islam).

²⁵ Jak twierdzi S. I. Zidoruk, „etnokonfesyjna specyfika religii stymulowana jest potrzebą narodu do posiadania własnej religijnej struktury, gdyż aktualizuje ona jego świadomość, jako własną wartość i pełnię”. To dlatego tak ważne jest uświadomienie religijnych czynników na kształtowanie świadomości narodowej i procesy utwierdzenia etnicznego pluralizmu. S. I. Zidoruk, Etnokonfesyjni aspekty etnopolityki w Ukraini, w: Etnopolitolołhija w Ukraini: zdobytky, problemy, perspektywy, red. I. F. Kuras, Kyjiw 2004, s. 49.

Tabela 3. Struktura organizacyjna największych Kościołów wg regionów w 2003 r.

Obwód lub inna jednostka administracyjna	Liczba zarejestrowanych chrześcijańskich wspólnot religijnych					
	UCP PM	Protestanci	UCG	UCP PK	UACP	KRK
Charkowski	214	133	5	11	10	5
Chersoński	195	113	6	21	12	10
Chmielnicki	721	215	16	69	60	118
Czerkaski	308	230	1	52	20	6
Czernichowski	350	99	2	49	-	1
Czerniowiecki	383	314	13	113	-	25
Dniepropietrowski	283	198	3	19	13	8
Doniecki	304	304	16	45	1	46
Iwano-Frankowski	23	76	664	270	151	25
Kijowski	416	256	7	208	9	7
Kirworożadzki	172	120	-	10	4	1
Lwowski	62	207	1460	362	352	126
Ługański	246	144	2	5	2	17
Mikołajewski	164	124	5	61	3	5
Odeski	384	217	7	30	2	9
Połtawski	278	121	1	47	7	1
Równieński	493	295	2	234	14	2
Sumski	287	117	2	35	-	2
Tarnopolski	114	127	751	177	295	73
Winnicki	637	198	10	66	20	115
Wołyński	463	258	10	187	13	24
Zakarpaci	508	317	299	3	-	84
Zaporoski	172	176	2	41	1	7
Żytomierski	459	165	5	73	3	102
Autonomiczna Republika Krym	353	167	4	16	2	12
m. Kijów	93	212	8	66	20	11
Łącznie:	7911	4979	3301	2270	1022	751

Źródło: O. W. Antoniuk, *Osnovy...*, s. 196.

Opis zastosowanych oznaczeń:

UCP PM – Ukraińska Cerkiew Prawosławna Moskiewskiego Patriarchatu, Protestanci – różne protestanckie kościoły i związki wyznaniowe, UCG – Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka, UCP PK - Ukraińska Cerkiew Prawosławna Kijowskiego Patriarchatu, UACP – Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, KRK – Kościół Rzymskokatolicki.

Obecnie na Ukrainie funkcjonuje ponad 21 tys. wspólnot religijnych, które reprezentują ponad 80 związków wyznaniowych²⁶. Najbardziej rozbudowaną infrastrukturę kościelną (patrz: tabela 4.), pozwalającą bezpośrednio kształtować przynależność religijną, a pośrednio mogącą wywierać wpływ na tradycje kulturowe i świadomość narodową posiadają: Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (która posiada 7911 parafii), Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka (3301 parafii), Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (2270 parafii), Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna (1022 parafie) oraz Kościół Rzymskokatolicki (751 parafii). Ponadto protestanckie kościoły baptystów, ewangelików i adwentystów posiadają łącznie 3301 parafii²⁷, kościoły muzułmańskie i judaistyczne odpowiednio 255 i 92 parafie, natomiast Świadkowie Jehowy – 565 ośrodków kultu. Na Ukrainie zarejestrowano również 98 parafii Zreformowanego Kościoła Zakarpackiego (tzw. węgierskiego), 28 niemieckich parafii ewangelicko-augsburskich, 15 kościołów ormiańskich oraz 4 wspólnoty religijne Karaimów i Krymczaków²⁸.

Większość ludności Ukrainy, w tym znaczna część przedstawicieli mniejszości narodowych (Rosjanie, Białorusini, Mołdawianie, Rumuni, Bułgarzy i Grecy), należy do Cerkwi Prawosławnej. Obecnie na Ukrainie istnieją trzy prawosławne Cerkwie²⁹: Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (w której liturgia prowadzona jest w języku cerkiewno-słowiańskim i rosyjskim), Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (językiem liturgii jest język ukraiński i cerkiewno-słowiański) i Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna (język ukraiński)³⁰. Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego stara się promować koncepcję etnicznej i religijnej niepodzielności ruskiego prawosławia w wersji moskiewskiej, pozostając na Ukrainie nie tylko bastionem rosyjskich wpływów politycznych, religijnych i kulturowych, lecz także i językowych.

Tradycyjnie ukraińska pozostaje zaś Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka, do której w latach 90. częściowo dołączyła Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna i Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego. Pozycja Ukraińskiej Cerkwi Grekokatolickiej jest szczególnie silna w zachodnich obwo-

²⁶ Szerzej o tym: J. Stoćkyj, Sytuacja religijna na Ukrainie w latach 1988-1998, w: G. Hryciuk, J. Stoćkyj, *Studia nad demografią historyczną i sytuacją religijną Ukrainy*, Lublin 2000.

²⁷ O. W. Antoniuk, *Osnovy...*, s. 196.

²⁸ W. Baluk, *Koncepcje...*, s. 32.

²⁹ Od początku lat 90. na Ukrainie zauważana jest jednak również znaczna aktywność Rumuńskiej Cerkwi Prawosławnej, która stara się swoją jurysdykcją objąć część parafii prawosławnych, zwłaszcza w obwodach odeskim, czernihowskim i zakarpackim, w których znajdują się znaczne skupiska Rumunów. P. Czałyj, *Etnicznyj czynnik ta dobrosusudstwo*, „Polityka i czas” 2003, nr 8, s. 20.

³⁰ W. Jewtuch, *Etnopolityka w Ukraini. Dokumenty ta materiały*, Kyjiv 1998, s. 49.

dach Ukrainy. W ostatnim czasie to właśnie ona wykazywała największą aktywność w procesie tworzenia niepodległej Ukrainy oraz sprzyjała duchowemu i kulturowemu odrodzeniu ukraińskiego narodu, jednocześnie rozszerzając swój wpływ na inne regiony kraju³¹.

W Kościele Rzymskokatolickim, do którego należą przede wszystkim przedstawiciele mniejszości polskiej, podczas liturgii używany jest głównie język polski i ukraiński, a w niektórych regionach wschodnich – rosyjski. Kościół Rzymskokatolicki posiada ogromny wpływ na wzmacnianie świadomości narodowej Polaków, sprzyjając powstawaniu ich stowarzyszeń narodowych i równocześnie pełniąc funkcję pomostu pomiędzy polską mniejszością narodową na Ukrainie a Polską. Wpływ Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie rozprzestrzenia się jednak nie tylko na Polaków, lecz także na część Węgrów, Niemców, Czechów i Ukraińców, podczas mszy świętych posługujących się swoimi językami narodowymi.

Oprócz Kościoła Rzymskokatolickiego, na Ukrainie istnieje jeszcze kilka organizacji religijnych, ściśle kojarzonych z konkretnymi mniejszościami narodowymi. Dotyczy to przede wszystkim ewangelików, muzułmanów, żydów, karaimów i krymczaków.

W Kościołach wyznania ewangelicko-reformowanego, którego członkami są przedstawiciele mniejszości węgierskiej, nabożeństwa prowadzone są w językach węgierskim, ukraińskim i rosyjskim, a w rumuńskich parafiach ewangelicko-augsburskich – w językach rumuńskim, rosyjskim i ukraińskim.

W ostatnich latach na Ukrainie znacznie wzrosła liczba wspólnot muzułmańskich, do których należą przedstawiciele mniejszości azerskiej, uzbeckiej, tatarskiej, dagestańskiej, osetyńskiej, turkmeńskiej, kazachskiej, a przede wszystkim krymsko-tatarskiej. Językiem nabożeństw pozostaje język arabski, chociaż część obrzędów religijnych prowadzona jest w językach mniejszości³².

Przeważająca większość przedstawicieli żydowskiej mniejszości narodowej należy do wspólnot judaistycznych, których na Ukrainie istnieje ponad 90. W ostatnich latach ma miejsce odradzanie się religijnego życia Żydów, przy czym ostre dyskusje toczą się wokół samej koncepcji rozwoju judaizmu i statusu wspólnoty żydowskiej, gdzie główna linia sprzeczności przechodzi pomiędzy tzw. „jidyszystami”, ukierunkowanymi na odrodzenie miejscowej tradycji kulturowej, i „hebraistami”, którzy mają orientację izraelską³³.

Analizując współczesną sytuację religijną na Ukrainie pod kątem mniejszości

³¹ S. I. Zdioruk, *Etnokonfesijni aspekty...*, s. 53.

³² O. W. Antoniuk, *Osnowy...*, s. 197-198.

³³ P. Czałyj, *Etnicznyj czynnyk...*, s. 19.

narodowych należy podkreślić, iż ich duchowe potrzeby pod względem wykorzystania języka narodowego podczas mszy i nabożeństw zaspokojone są w znacznej mierze. Przy parafiach otwierane są ponadto niedzielne szkoły i kursy religijne, zapewniony jest dostęp do literatury religijnej w języku ojczystym, niezwykle często msze prowadzone są również przez duchownych pochodzących z historycznych ojczyzn danych mniejszości (np. na 340 księży Kościoła Katolickiego, 240 jest obywatelami Polski)³⁴.

4. Oświata i szkolnictwo

Do głównych czynników gwarantujących i stymulujących pragnienie poszczególnych grup narodowościowych do zachowania swej etnicznej i językowej odrębności należy rozwój szkolnictwa, w tym przede wszystkim szkolnictwa mniejszości narodowych. Na Ukrainie funkcjonuje obecnie 20 913 szkół ogólnokształcących, w których naukę pobiera 5 mln 583 tys. uczniów. Istnieje 16 945 szkół z ukraińskim językiem nauczania (3 mln 863 tys. uczniów), 1594 szkoły z językiem rosyjskim (708,2 tys. uczniów) oraz z językiem mołdawskim – 9 (3602 uczniów), rumuńskim – 94 (24 085 uczniów), węgierskim – 69 (16 070 uczniów), polskim – 4 (1004 uczniów) i krymskotatarskim – 14 (4151 uczniów). Oprócz tego istnieje 2140 szkół, w których nauka jest prowadzona w dwóch, lub większej ilości języków, w tym: w języku ukraińskim i rosyjskim – 2068 (1 mln 168 tys. uczniów), ukraińskim i węgierskim – 30 (9332 uczniów), ukraińskim i rumuńskim – 8 (2949 uczniów), ukraińskim i mołdawskim – 3 (1320 uczniów), rosyjskim i krymskotatarskim – 19 (11 251 uczniów), rosyjskim i rumuńskim – 2 (1376 uczniów), rosyjskim i węgierskim – 2 (654 uczniów), rosyjskim i bułgarskim – 2 (1398 uczniów) oraz bułgarskim i mołdawskim – 3 (1436 uczniów). Języka rosyjskiego jako jednego z przedmiotów uczyło się 1 mln 618 tys. uczniów, ukraińskiego – 1 mln 455 tys., bułgarskiego – 13 592, polskiego – 4 968, węgierskiego – 1312, rumuńskiego – 265 i wreszcie greckiego – 176 uczniów. Jako przedmioty fakultatywne w niektórych szkołach prowadzone są również zajęcia z języka czeskiego, słowackiego, romskiego i ormiańskiego³⁵.

W okresie ostatniej dekady Ukraina musiała się jednak zmierzyć z poważnym problemem, jakim był znaczny stopień zrusyfikowania ukraińskiego systemu szkolnictwa.

W roku szkolnym 1990/1991 jedynie 49% uczniów pobierało naukę w języku ukraińskim, zaś 50% w rosyjskim. System ten w pozycji poszkodowanych stawał więc nie mniejszości, lecz właśnie Ukraińców. W połowie lat 90. XX w. propor-

³⁴ W. Jewtuch, *Etnopolityka w Ukraini...*, s. 49.

³⁵ T. Pylypenko, *Realizacja oświatnych potrzeb...*, s. 63-66.

cje te uległy niewielkiemu odwróceniu na korzyść języka państwowego, w którym kształciło się wówczas 58% uczniów. Jednak zauważalne zmiany przyniosła dopiero realizacja „Kompleksowego programu działań dotyczących wszechstronnego rozwoju i funkcjonowania języka ukraińskiego” z 1997 r., dzięki czemu w roku szkolnym 1999/2000 w języku ukraińskim naukę pobierało już 67% uczniów szkół podstawowych, 75% uczniów szkół średnich oraz 69% studentów szkół wyższych, a wskaźniki te stopniowo wzrastały w latach następnych³⁶. Wciąż jednak w języku rosyjskim kształci się aż 98% uczniów na Krymie, 88% w obwodzie donieckim, 85% w obwodzie ługańskim i około 50% w obwodach: charkowskim, odeskim i zaporoskim³⁷.

Tabela 4. Podział uczniów ze względu na język nauczania oraz naukę języków jako dodatkowego przedmiotu w 2003 r.

		Liczba uczniów pobierających naukę w danym języku	Liczba uczniów uczących się danego języka, jako dodatkowego przedmiotu
Język nauczania	ukraiński	4379675	1455277
	rosyjski	1394331	1618387
	mołdawski	6508	1430
	krymsko-tatarski	5945	29366
	węgierski	20229	1312
	polski	1404	4968
	rumuński	27471	295
	słowacki	97	-
	bułgarski	120	13592
	hebrajski	-	1719
	grecki	-	176
	gagauzki	-	805
	niemiecki	-	318
Łącznie:		5835983	3128733

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: T. Pylypenko, *Realizacja oświatnych potrzeb...*, s. 64-65.

³⁶ W 2000 r. na Ukrainie istniało 2215 szkół z 1,9 mln uczniów, w których językiem nauczania był język rosyjski. W 2002 r. ich liczba zmniejszyła się do 1935 szkół, w których naukę pobierało 1,7 mln uczniów. W tym samym czasie inne mniejszości narodowe (rumuńska, węgierska, krymsko-tatarska) zwiększyły analogiczne wskaźniki. Patrz: Etniczny czynnik ta dobrosusidstwo, „Polityka i czas”, nr 8, 2003, s. 16. Zmniejszanie liczby szkół z językiem rosyjskim jako językiem wykładowym nie ma jednak charakteru dyskryminacji rosyjskiej mniejszości narodowej. Jest to jeden z elementów uzasadnionego procesu derusyfikacji i desowietyzacji oraz przywracania językowi ukraińskiemu należnego mu miejsca.

³⁷ Abetka ukrajniskoji polityky 2000-2001. Dowidnyk, red. M. Tomenko, Kyjiw 2001, s. 308-309; W. Baluk, D. Kazimierzczak, Polityka narodowościowa, w: Ukraina. Europa Wschodnia. Dekada transformacji, red. B. J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2002, s. 151.

Analizując dane dotyczące języka nauczania oraz języków mniejszości, nauczanych jako jednego z przedmiotów w szkołach ogólnokształcących (patrz: tabela 4.) można stwierdzić, że mimo „ukrainizacji oświaty” – czyli stałego zmniejszania liczby szkół z językiem rosyjskim jako językiem nauczania, na Ukrainie istnieje dość dobra podstawa dla realizacji potrzeb mniejszości narodowych w sferze językowej³⁸. Pozytywnie należy również ocenić system wysiłków państwa skierowanych na spełnienie oświatowych potrzeb przedstawicieli poszczególnych mniejszości narodowych w powiązaniu ze specyfiką ich etnokulturowego rozwoju. Istota i powaga tych działań jest niezaprzeczalna, gdyż duchowy rozwój każdej grupy etnicznej wzbogaca jednocześnie kulturę Ukrainy, tworząc odpowiednią podstawę dla międzynarodowościowej jedności i współpracy.

5. Życie społeczno-kulturalne

Językowe i kulturowe potrzeby mniejszości narodowych – wzmacniające i podtrzymujące stan świadomości narodowej – zaspokajane są również na inne sposoby. Pośród typowych i najbardziej charakterystycznych cech etnicznego odrodzenia mniejszości narodowych na Ukrainie, można wskazać na powstawanie różnego rodzaju organizacji mniejszości narodowych. Pomędzy 1994 a 1999 rokiem ilość stowarzyszeń kulturowo-narodowych wzrosła z 237 do 400, a ilość organizacji mniejszości narodowych o ogólnoukraińskim statusie – z 16 do 25³⁹. Na 1 stycznia 2006 r. na Ukrainie zarejestrowanych było ponad 1200 organizacji narodowościowych, spośród których już 35 posiadało status ogólnopaństwowy⁴⁰. Szczególnie szybko rozwijają się zwłaszcza związki odtwarzające i propagujące folklor, tradycje i zwyczaje swoich etnosów.

Obecnie na Ukrainie istnieje 95 centrów kultury mniejszości narodowych, domów twórczości oraz centrów folkloru i etnografii. Przy ośrodkach tego typu powstają szkoły niedzielne, chóry, zespoły pieśni i tańca oraz grupy teatralne, których na

³⁸ Pomimo ogólnie pozytywnej oceny ukraińskiej polityki oświatowej wobec mniejszości narodowych oraz dostępu ich przedstawicieli do nauki w języku ojczystym, W. Jewtuch wskazuje na kilka podstawowych problemów, takich jak niedostateczne nakłady na podręczniki (choć tylko w latach 1997-2000 na Ukrainie wydano blisko 170 tytułów podręczników, rozmówek i książek dla dzieci w językach 19 mniejszości narodowych) oraz złe terytorialne rozmieszczenie szkół i ośrodków kultury mniejszości narodowych. Niespełnione pozostają również rzeczywiste potrzeby mniejszości narodowych w przygotowaniu kadr władających językami mniejszości. W. Jewtuch, *Pro nacjonalnu ideju, etniczni menszyny, mihraciji*, Kyjw 2000, s. 55.

³⁹ M. Stepyko, *Stanowlennja politycznoji naciji*, „Polityka i czas”, 2001, nr 4, s. 12.

⁴⁰ T. I. Pylypenko, *Etnonacjonalnyj faktor w chodi realizaciji „Projekta Ukrajina”*, http://dialogs.org.ua/print.php?part=project_ua&m_id=8869 [odczyt: 27.04.2007]. Mimo, że rozwój organizacji wspólnot etnicznych jest niezwykle szybki, co dowodzi o słuszności tezy o „odrodzeniu”, czy „renesansie narodowym” na Ukrainie, to jednak nie sprawdziły się prognozy przewodniczącego Państwowego Komitetu ds. Narodowości i Migracji H. H. Moskala, który przewidywał, że ich liczba do 2004 roku przekroczy 2500. Patrz: *Stabilnist miżnacjonalnych widnosyn w Ukraini – nasze osnowne zawdannja*. Rozmowa T. Chorunżoży z holowoju Derżkonnacmihraciji Ukrainy H. H. Moskalem, „Forum Nacij” 2003, nr 10/17, s. 3.

Ukrainie jest ponad 2 tys.⁴¹. Ważnymi ośrodkami ochrony i rozwoju kultury mniejszości narodowych są również biblioteki oraz muzea. Wydziały literatury w językach mniejszości narodowych (bez języka rosyjskiego) istnieją w 367 bibliotekach publicznych na Ukrainie, a zgromadzony przez nie księgozbiór liczy odpowiednio: 354 tys. pozycji w języku mołdawskim, 100 tys. w języku rumuńskim, 12,8 tys. w języku krymskotatarskim i 12,1 tys. w języku bułgarskim⁴². Do tego należy doliczyć ponad 24 tys. bibliotek posiadających w swych zbiorach literaturę rosyjskojęzyczną, która stanowi aż 62% całego księgozbioru bibliotek ukraińskich⁴³. Ponadto pod koniec lat 90. XX w. w ponad 120 ukraińskich muzeach (bez miasta Kijowa) prezentowano stałe wystawy dotyczące historii i kultury mniejszości narodowych.

Tradycje kulturowe swoich wspólnot narodowych na Ukrainie podtrzymują również teatry, a do najbardziej znanych spośród nich należą działające w Kijowie teatry żydowskie: „Sztern”, „Mazłtow” i dziecięcy „Banim-Banot”, teatr romski „Romans” w Kijowie, Teatr Krymskotatarski w Symferopolu, Teatr Węgierski w Berehowie oraz Polski Teatr Narodowy we Lwowie. Ponadto istnieje 30 teatrów rosyjskich i 36 ukraińsko-rosyjskich⁴⁴.

Na Ukrainie systematycznie organizowane są również różnego rodzaju konferencje naukowe, festiwale kultur mniejszości narodowych, a także wystawy tradycyjnego rzemiosła i sztuki dekoracyjno-użytkowej. Dla przykładu, w samym tylko roku 2006, dzięki organizacyjno-administracyjnemu i finansowemu wsparciu państwa, zorganizowane zostały m.in.: V Ogólnoukraiński festiwal sztuki mniejszości narodowych „My-Ukraińcy” (Zaporoże), III międzynarodowy Turecko-tatarski festiwal „Kijów-sanduhaczi”, Ogólnoukraiński Festiwal „Wszyscy jesteśmy Twoimi dziećmi, Ukraino”, Ogólnoukraiński festiwal „Rosyjska kultura na Ukrainie” (Kijów), I Folklorystyczny festiwal kultur narodowych „Koło poleskie” (Czernichów), Dni kultury rumuńskiej (Czerniowce), Międzynarodowy festiwal cygański „Amala” (Kijów), Ogólnoukraiński festiwal kultury żydowskiej „Szalom, Ukraino!” (Kijów) oraz Międzynarodowy festiwal kultur mniejszości narodowych „Melodie słonych jezior” (Użhorod). Na początku 2007 roku odbył się Międzynarodowy festiwal kultury i sztuki „Dywokraj” (Odessa) oraz Festiwal kultur narodowych „Nasza Besarabia” (Białogród)⁴⁵. Zapoczątkowano

⁴¹ T. I. Pylypenko, Etnonacionalnyj faktor w chodi realizaciji „Projekta Ukrajina”...

⁴² Etnicznyj dowidnyk..., red. W. Jewtuch, s. 113-115.

⁴³ Nacionalni menszyny Ukrainy. Informacyjnyj dowidnyk, Kyjiw 1995, s. 10-11. Dla porównania - literatura w języku ukraińskim stanowi zaledwie 27,4 % księgozbiorów wszystkich bibliotek na Ukrainie.

⁴⁴ W. Jewtuch, Etnopolityka w Ukraini..., s. 45.

⁴⁵ Zawtra – vseukrajinskyj deń pracivnykiw kultury ta amatoriw narodnoho mystectwa Spadkojemci Slawetnych Tradycij, „Odesskie izwestija”, [http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page& \[odczyt: 15.04.2007\]](http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page& [odczyt: 15.04.2007]).

również ciekawą formę współpracy organów władzy administracyjnej ze stowarzyszeniami narodowo-kulturalnymi mniejszości narodowych – tj. program „Folklorama”, którego celem jest przeprowadzenie przeglądu narodowych tradycji, zwyczajów i obrzędów poszczególnych wspólnot etnicznych na Ukrainie⁴⁶.

Dla zachowania narodowej i etnicznej tożsamości grup mniejszościowych niezwykle istotne jest zaspokojenie ich potrzeb dotyczących dostępu do informacji, realizowane poprzez systematyczne rozszerzanie sfery funkcjonowania środków masowego przekazu w ich językach narodowych. Potrzeby te zaspokajane są zarówno na ogólnokrajowym, jak i na regionalnym poziomie. Przede wszystkim na Ukrainie szybko wzrasta liczba gazet i czasopism wydawanych w językach mniejszości narodowych⁴⁷. O ile w roku 1994 wydawano jedynie 48 takich tytułów gazet (z wyłączeniem języka rosyjskiego), na początku 1996 r. – około 60⁴⁸, zaś w 1999 – 94⁴⁹, to na początku 2003 roku ich liczba wzrosła już do 188⁵⁰.

W roku 2005, pośród wszystkich gazet i czasopism na Ukrainie istniało 4348 tytułów wydawanych w języku ukraińskim, 2742 – w języku rosyjskim, 10 – węgierskim, 6 – rumuńskim, 5 – polskim, 4 – krymsko tatarskim, 3 – niemieckim oraz 2 w języku bułgarskim. Pośród gazet i czasopism dwujęzycznych, na Ukrainie istniało wówczas 3530 tytułów wydawanych w języku ukraińskim i innym, 3594 – rosyjskim i innym, 12 – krymskotatarskim i innym, 11 – niemieckim i innym, 4 – bułgarskim i innym, 4 – rumuńskim i innym, 3 – polskim i innym oraz po 1 wydawanym w języku hebrajskim, uzbeckim, romskim i karaïmskim i innym⁵¹.

Mniejszości narodowe posiadają także prawo do nadawania własnych programów radiowo-telewizyjnych. W 1995 r. w radio transmitowano 1998, a w telewizji – 1229 godzin programów w ich językach ojczystych (bez języka rosyjskiego)⁵². Regionalne rozgłośnie radiowe i stacje telewizyjne nadają odpowiednio: 366 i 146 godzin rocznie w języku rumuńskim, 376 i 100 godzin w języku krymskotatarskim,

⁴⁶ T. I. Pylypenko, Etnonacionalnyj faktor w chodi realizaciji „Projekta Ukrajina”...

⁴⁷ Odwrotne tendencje obserwuje się w przypadku języka ukraińskiego. Odsetek dzienników drukowanych na Ukrainie po ukraińsku spadł z 68% w 1990 r. do 39,6% w roku 1998, a odsetek periodyków – z 90,4% do 11,5%. Liczba książek ukazujących się obecnie na Ukrainie w języku ukraińskim nie przekracza jednej czwartej ogółu opublikowanych tytułów, przy czym nakłady książek ukraińskich z reguły są znacznie niższe niż książek rosyjskich. Patrz: M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy...*, s. 84.

⁴⁸ T. Pylypenko, *Zdobutky i problemy duchownoho widrodzennia nacjonalnych menszyn Ukraini*, „Wisnyk PKds.NM”, 1996, nr 4, s. 3.

⁴⁹ M. Stepyko, *Stanowlennja...*, s. 12.

⁵⁰ W. B. Jewtuch, W. P. Troszczyns'kyj, *Etnonacional'na struktura ...*, s. 16.

⁵¹ T. Pylypenko, Etnonacionalnyj faktor w chodi realizaciji „Projekta Ukrajina”...

⁵² T. Pylypenko, *Zdobutky i problemy duchownoho widrodzennia...*, s. 3.

364 i 73 godziny w języku węgierskim, 36 i 24 godzin w języku bułgarskim, 48 i 38 w języku niemieckim oraz po 6 godzin w języku polskim⁵³. W samym tylko obwodzie zakarpaccim programy telewizyjne i radiowe nadawane w języku węgierskim zajmują odpowiednio 12% i 42% ogółu czasu antenowego oraz 6% i 12% w języku rumuńskim, zaś w obwodzie odeskim podobne wskaźniki wynoszą odpowiednio 1,4% oraz 7% dla języka mołdawskiego⁵⁴. Ponadto ludność węgierska, rumuńska, bułgarska mieszkająca na obszarze przygranicznym oraz w pewnym stopniu mniejszość polska, ma możliwość odbierania programów telewizyjnych z macierzy.

W najlepszych jednak warunkach pod tym względem znajduje się mniejszość rosyjska. Oprócz odbioru licznych rosyjskich stacji radiowo-telewizyjnych na południowym-wschodzie państwa, ma ona możliwość korzystania z programów Rosyjskiej Telewizji Publicznej ORT, nadawanych na kanałach ukraińskich. Ponadto mimo istnienia ustawy, na podstawie której telewizje powinny nadawać nie mniej niż połowę swoich programów w języku ukraińskim, aż 2/3 ogólnego czasu antenowego na Ukrainie zajmują programy rosyjskojęzyczne⁵⁵.

Do dyspozycji mniejszości rosyjskiej pozostaje również tzw. kultura masowa i show biznes, które w przetłaczającej większości funkcjonują w ich języku ojczystym. Dotyczy to przede wszystkim rodzimej produkcji filmowej oraz filmów zagranicznych, tłumaczonych przeważnie właśnie na język rosyjski. Możemy również mówić o wyraźnej dominacji książki rosyjskiej na ukraińskim rynku wydawniczym⁵⁶. W celu zapewnienia dostępu do literatury w języku ojczystym pozostałym mniejszościom narodowym, w 1992 r. powołano główną wyspecjalizowaną redakcję literatury w językach mniejszości narodowych Ukrainy. W czasie jej istnienia wydanych zostało wiele podręczników, słowników, rozmówek, książek dla dzieci oraz literatura piękna w językach 22 wspólnot etnicznych zamieszkujących Ukrainę. Prace głównej wyspecjalizowanej redakcji wspierają regionalne wydawnictwa: „Tawria”, „Sicz”, „Karpaty”, „Kameniar”, „Majak”, „Prapor” oraz „Donbas”, składające się na państwowy system zaspokojenia potrzeb mniejszości narodowych w tej sferze, funkcjonujący na podstawie przyjmowanego każdego roku Państwowego programu odrodzenia i rozwoju oświaty mniejszości narodowych⁵⁷.

⁵³ Nacionalni menszyny Ukrainy..., s. 22, 30-31, 42 oraz 45.

⁵⁴ I. F. Kuras, Etnopolityka. Istoria i suczasnist, Kyjiw 1999, s. 213.

⁵⁵ Nacionalni menszyny Ukrainy..., s. 10.

⁵⁶ M. Riabczuk, Dwie Ukrainy..., s. 84-86. Według danych Państwowego Komitetu Statystyki na Ukrainie, w 1996 r. na Ukrainie ukazało się 6084 tytuły w języku rosyjskim o łącznym nakładzie 52 mln egzemplarzy oraz 31 mln egzemplarzy książek ukraińskojęzycznych. Abetka ukrajinskiji polityky..., red. M. Tomenko, s. 213-214.

⁵⁷ W. Jewtuch, Pro nacionalnu ideju..., s. 54; W. Jewtuch, Etnopolityka w Ukraini..., s. 43; P. I. Nadolisznij, Etnonacionalnyj faktor administratynnoji reformy w Ukraini: problemy teorii, metodolohiji, praktyky, Kyjiw 1998, s. 109.

6. Uwagi końcowe

Wszystkie elementy struktury etnicznej ukraińskiego społeczeństwa znajdują się obecnie w fazie rozpoczętego pod koniec lat 80. XX w. tzw. „narodowego renesansu”, charakteryzującego się odrodzeniem marginalizowanych i zaniedbywanych w okresie istnienia Związku Radzieckiego języków, kultur, tradycji, zwyczajów oraz religii poszczególnych wspólnot narodowych i etnicznych. Objawia się ono jednak pośród nich z różną siłą, a w sposób najsilniejszy zauważalne jest wśród Ukraińców, Bułgarów, Greków, Niemców, Polaków, Rosjan, Rumunów, Tatarów Krymskich oraz Węgrów. Jednak mimo wskazanych powyżej szybko postępujących procesów etnicznego odrodzenia na Ukrainie, większość przedstawicieli mniejszości narodowych świadomie lub nieświadomie utożsamia się z państwem ukraińskim i widzi przyszłość swoich dzieci i wnuków jako ukraińską⁵⁸ – w szerokim, to jest przede wszystkim obywatelskim, a nie wyłącznie etnicznym znaczeniu tego słowa. Jak bowiem zauważa T. Olszański, mieszkańcy Ukrainy (zarówno Ukraińcy, jak i Rosjanie i przedstawiciele mniejszości narodowych) wybrali samoorganizację „wokół ojczyzny – wspólnej ziemi i wspólnego losu, a nie wokół języka i pochodzenia etnicznego”⁵⁹. Zjawisko to podkreśla również W. Nachmanowycz pisząc, że narodowe życie Ukrainy obecnie cechują dwa podstawowe procesy ponadetniczne: kształtowanie się ukraińskiego politycznego narodu europejskiego typu, charakteryzującego się priorytetem obywatelskiego „narodowo-terytorialnego” patriotyzmu nad typowo etnicznymi więziami społecznymi, oraz systematyczny zanik „narodu radzieckiego”, jako wspólnoty ponadetnicznej⁶⁰.

⁵⁸ W. Kotyhorenko, *Etniczni protyriczczja i konflikty w sučasnij Ukraini. Politoloicznyj koncept*, Kyjiw 2004, s. 220.

⁵⁹ T. Olszański, *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Kraków 2003, s. 143.

⁶⁰ W. Nachmanowycz, s. 95.